

Az udvariasság/udvariatlanság megközelítései

Forrás: Nemesi Attila László (2011/2016): Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány. Bp., Loisir, 69–90.

Az udvariasság mint a társadalom által elvárt normatív közösségi magatartás

- az udvarias viselkedés mintáinak kialakulása és terjedése az udvari érintkezési szokások ismertté válásának köszönhető

⇒ a XVI. századtól a szélesebb olvasóközönség – beleértve az udvartól távol élő nemes ifjakat, valamint a születési előjogokkal nem rendelkező, de fölfelé törekvő egyéneket – egyre több rendszerezett viselkedési útmutatót vehetett kézbe és tájékozódhatott belőlük a legfelsőbb körök világáról, szembesülve a jó modor tanulhatóságával, elsajátításának gyakorlati előnyeivel

- később a rendi társadalom szerkezetének felbomlása, a polgárosodás növelte a cselekvési szabadságba vetett hitet ⇒ *lassan önálló műfajjává válik az illemtan*

↓

a boldogulás feltételét a különféle élet- és szerephelyzetekre vonatkozó társadalmi normák helyes elsajátításában és alkalmazásában jelölik meg

- az aforizma (maxima) hagyománya hosszú ideig jelen van az életvezetési és illemtani kézikönyvekben (ezek címetjei a 19. században és a 20. század elején többnyire a nők)

⇒ az 1872-ben Bostonban megjelent *Ladies' Book of Etiquette* című könyvből Kasher (1986) a következő jótanácsokat idézi:

„... kerüljük az olyan témákat, amelyekről feltételezhető, hogy a társaság valamely tagja számára kínos, fájdalmas eseményre vagy körülményre utalnak ...[Abban az esetben, ha véletlenül kellemetlen témát hoztunk föl,] ne szakítsuk meg a beszédet hirtelen, és ne rontsuk még jobban el a dolgot bocsánatkéréssel, hanem térjünk át mielőbb más tárgyra, és ne vegyük észre a zavart, amelyet szerencsétlen megjegyzésünk keltett” (i. m. 104).

„Soha ne kérdőjelezzük meg a beszélgetésben elhangzó kijelentések igazságát... Ha biztosak vagyunk az állítás hamis voltában, és az sértő egy távollévő személyre nézve, finoman és tisztelettelően közölhetjük a beszélővel, hogy tévedett, ám ha a dolgnak nincs különösebb jelentősége, inkább hagyjuk szó nélkül” (i. m. 105).

⇒ ezeknek a szerepe akkor világosodik meg igazán, amikor akarva vagy akaratlanul megszegik őket (irodalmi anekdoták)

A közös tartalmi elv: *a társas normák tiszteletben tartása, az odafigyelés mások igényeire és a belátó, mértéktartó magatartás egyéniségünk megjelenítésében.*

- ezt az eszményt ápolják a nyelv művelők nyelvi illemtanai (l. Deme és mások, 1999)

Az udvariasság mint társalgási maximák együttese

- az udvariasság nyelvészeti problémaként az 1970-es években került az érdeklődés középpontjába ⇒ (ekkorra válik Grice elmélete meghatározójává a pragmatikai gondolkodásnak)

↓

Nem közvetlenül a moralizáló aforizmaműfaj vagy a folyamatos népszerűségnek örvendő etikettirodalom, hanem Grice elmélete (és szóhasználata) hatott az udvariasság maximáinak teoretikusaira, R. Lakoffra (1973; 1979) és Leechre (1983).

- a *maximák* (Grice nyomán) olyan irányelvek, amelyeket a társalgók rendes körülmények között a beszélgetés tárgyától függetlenül követnek (és feltételezik egymásról is, hogy követik őket), vagy ha mégsem, akkor az valamilyen beszélői szándékot jelezhet a partner számára
- Grice nem foglalkozott részletesen a nyelvhasználat esztétikai és társas szerepével, de utalt ezekre

⇒ Lakoff és Leech hozzájárulása illeszkedik a társalgási maximák elméletéhez (annak kiegészítése, egy „igazoltan hiányzó” alfejezet pótlása), bár az udvariassági témakör „fölfedezése” új és nehéz kérdéseket hoz magával, például a grice-i és az udvariassági maximák gyakorlati alkalmazását, egymáshoz való viszonyát illetően

- hiányzó meghatározás: sem Lakoff, sem Leech nem definiálja, mit ért udvariasságon, ezért erre csak következtethetünk

- Lakoff maximái:

Légy udvarias!

1. „*Ne írj elő, azaz ne légy tolakodó, tarts távolságot!*” (formális/személytelen helyzetben)
2. „*Kínálj fel választási lehetőséget; engedj másokat is szóhoz jutni!*” (informális udvariasság)
3. „*Légy barátságos, szolidáris; más szóval cselekedj úgy, hogy a hallgató jól érezze magát!*” (közvetlenebb udvariassági szituáció)

Tannen (1992/2001) kommentárja: „az udvariassággal kapcsolatos szabályok és elvárások nem zárják ki egymást, tehát nem arról van szó, hogy ha az egyiket kiválasztjuk, akkor a többit figyelmen kívül hagyjuk. Inkább egyensúlyban tartjuk őket, hogy a megfelelő módon, a tolakodás látszata nélkül legyünk barátságosak, és a megfelelő módon, a zárkózottság látszata nélkül tartsuk meg a kellő távolságot”.

- a Lakoffnál kidolgozottabb Leech maximakészlete: a „személyközi retorikára”, azaz a társas szempontból célszerű, hatékony nyelvi viselkedés feltételeire irányítja a figyelmet, ebben tulajdonít kulcsszerepet az udvariasságnak

⇒ a retorikai (stratégiai?) szempont néhány esetben túlmutat az udvariasság körén

- a maximák szociálpszichológiai természete nyilvánvaló: az udvariasság szociálpszichológiai jelenség, amelynek nyelvi (nyelvészeti) vetületei vannak

1. ábra Leech udvariassági maximái és egyéb elvei

<p>UDVARIASSÁGI ALAPELV (<i>Politeness Principle</i>)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Minimalizáld az udvartalan gondolatok kifejezését! - Maximalizáld az udvartalan gondolatok kifejezését! 	<p>(I) TAPINTATMAXIMA - Minimalizáld a partner költségét! - Maximalizáld a partner hasznát!</p> <p>(II) NAGYLELKÜSÉG-MAXIMA - Minimalizáld az én hasznát! - Maximalizáld az én költségét!</p> <p>(III) JÓVÁHAGYÁS-MAXIMA - Minimalizáld a partner leszólását! - Maximalizáld a partner dicséretét!</p> <p>(IV) SZERÉNYSÉGMAXIMA - Minimalizáld az én dicséretét! - Maximalizáld az én leszólását!</p> <p>(V) EGYETÉRTÉS-MAXIMA - Minimalizáld a nézeteltérést a partnerrel! - Maximalizáld az egyetértést a partnerrel!</p> <p>(VI) ROKONSZENVMAXIMA - Minimalizáld az ellenérzést a partner iránt! - Maximalizáld a rokonszenvet iránta!</p> <p>?(VII) FATIKUS MAXIMA - Kerüld a csendet! - Tartsd szóval a partnered!</p>
<p>Magasabb rendű elvek</p>	<p>IRÓNIAELV - Ha már mindenképpen sértőt kell mondanod, az legalább ne legyen szembetűnő konfliktusban a PP-vel, de indirekt módon, implikátúra segítségével megértesse a partner megjegyzésed igazi szándékát!</p> <p>AZ UGRATÁS ELVE - Fejezd ki a partnerrel való összetartozásodat rá nézve (I) nyilvánvalóan hamis és (II) nyilvánvalóan udvartalan állítással!</p>
<p>Egyéb elvek</p>	<p>ÉRDEKESSÉGEELV - Mondj olyat, ami váratlan, ezért érdekes!</p> <p>POLLYANNA-ELV¹ - Kerüld a kellemetlen témákat! - Részesítsd előnyben a kellemes témákat!</p>

Az udvariasság mint az arculat véde

- Brown és Levinson (1978; 1987) ⇒ fő fogalma a Goffman (1955) által bevezetett **arculat** v. **homlokzat** (face): *pozitív társadalmi érték, amelyre egy személy eredményesen támaszthat igényt a neki tulajdonított szerep jogán*

⇒ az arculat az *én* (self) egyik nyilvános képe, tartalmát és megjelenési formáját a társas interakció rituális rendje szabályozza

- B & L: „negatív” és „pozitív” arculat: a *negatív arculat* minden „kompetens felnőtt embernek” az a természetes kívánsága, hogy cselekedeteiben mások ne akadályozzák; a *pozitív arculat* az a vágy, hogy szándékaink, igényeink mások számára is elfogadhatók, kívánatosak legyenek

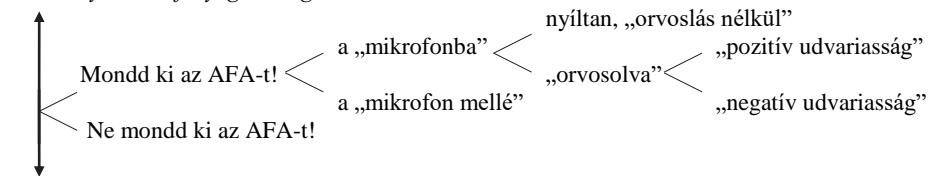
- az arculat sérülékeny, de megvédhető és javítható, amire állandóan figyelniünk kell az interakció során ⇒ általában minden résztvevőnek érdeke, hogy kölcsönösen óvják egymás arculatát

- B & L elméletének lényege: bizonyos beszédcselekvések inherensen fenyegetik az arculatot („arculatfenyegető aktusok”, a továbbiakban: AFA-ok), következképp enyhíteni kell őket

⇒ a nyelvhasználók ebből a célból nagy számú stratégiát vesznek igénybe, hogy szándékukat minél csekélyebb arculatfenyegető felhanggal hozhassák a partner tudomására

- a stratégiák szerkezeti váza (**2. ábra**)

alacsony arculatfenyegetettségi kockázat

magas arculatfenyegetettségi kockázat

B & L az udvariasság fokának megállapításában három független, de kultúraérzékeny változónak tulajdonít jelentőséget: a társas-társadalmi távolságnak (T), a felek közötti relatív erőviszonyoknak (E) és annak, hogy a szóban forgó AFA az adott kultúrában mennyire számít tolatkodónak (R):

$$W_x = T(B,H) + E(H,B) + R_x$$

(Azaz: minél nagyobb a beszélő és a hallgató között a társas-társadalmi távolság, minél hatékonyabban tudja a hallgató saját igényeit érvényesíteni a beszélő igényeinek rovására, és minél tolatkodóbb az aktus az adott kultúrában, annál fenyegetőbb az AFA kimondása.)

Posztmodern udvariasságkutatás

Életteli dialógusokat vizsgálnak, elutasítják a kitalált példákat. Az udvartalan kutatása felértékelődik. Az lesz érdekes, hogy a *hallgató* hogyan értékeli a megnyilatkozás udvariasságát/udvartalanosságát, és hogyan reagál a beszélő megnyilatkozására. Az egyének nem „kulturális robotok”: a normák sokszínűségét, az udvartalan/udvartalan megnyilatkozások kontextusfüggőségét, nem tipikus eseteit elemzik.